

LAINVALMISTELUN KUULEMISOPPAAN UUDISTAMINEN

1. Miksi lainvalmistelun kuulemisopas on uudistettava?

Nykyinen säädösvalmistelun kuulemisopas koostuu kuulemisen yleisiä periaatteita koskevasta valtioneuvoston periaatepäätöksestä ja sitä täydentävästä, oikeusministeriössä virkatyönä laaditusta yksityiskohtaisemmasta ohjeistuksesta kuulemisen työtavoiksi, välineiksi ja esimerkeiksi. Ohjeistuksen yleiset periaatteet ovat olleet pitkälti saman sisältöiset vuodesta 2010. Tarkentava ohjeistus on laadittu pääasiassa vuonna 2016.

Lainvalmistelun kuuleminen toteuttaa sekä perustuslain 2 ja 14 §:ssä turvattua osallistumisoikeutta että PL 47 §:n mukaista eduskunnan tiedonsaantioikeutta. Kuuleminen on keskeisimpiä keinoja varmistaa esitysten laatu, mitä myös lainsäädännön arviointineuvosto on korostanut. Kuuleminen on yleensä hyödyllinen ja resurssitehokas osa lainvalmistelun tietopohjan keräämistä, sillä muut tiedonkeruutavat ovat usein kalliimpia, hitaampia ja vähemmän kattavia.

Nykyopasta uudistetaan, koska sen sisältöä on pidetty osittain riittämättömänä ja vanhentuneena. Opassa on koko lainvalmisteluprosessin kattavasti vain yleisluonteisia periaatteita sidosryhmien kuulemisesta ilman konkreettista ohjeistusta periaatteiden soveltamisesta erilaisissa hankkeissa ja valmisteluprosessin eri vaiheissa. Käytännössä esim. esivalmistelussa kuuleminen voi olla tarpeetonta hankkeen sisällön vuoksi tai perusvalmistelussa voi olla tarpeen kuulla eri tahoja ja kysyä eri asioita kuin myöhemmällä lausuntokierroksella. Nykyopas ohjeistaa yksityiskohtaisemmin vain lausunnoton perusvalmistelun tuloksena syntyvästä säädösehdotuksesta, erityisesti kuulemisen keston. Opas ja sen esimerkit perustuvat pääosin 8–14 vuotta vanhoihin käytäntöihin ja välineisiin, eikä niissä ole voitu ottaa huomioon mm. muuta uudempaa ohjeistusta (esim. vaikutusarviointi- ja tietosuojaohjeet), nykyisiä työvälineitä (esim. verkkokuulemiseen) tai oikeuskanslerin uudempaa ratkaisukäytäntöä kuulemisen perustuslaillista reunaehdoista.

Pääministeri Orpon hallitusohjelman mukaan lainvalmistelun avoimuutta ja läpinäkyvyyttä lisätään parantamalla koko prosessin seurannan avoimuutta. **OECD** on korostanut tarvetta kuulla sidosryhmiä valmisteluprosessin varhaisemmissa vaiheissa, edistää osallistumista tehokkaalla viestinnällä sekä arvioida saatu palaute avoimesti (mm. Suomen maa-arviointi). **Vuoden 2022 lainvalmisteluprosessin laatuindikaattorit** -kyselyn mukaan suurin osa sidosryhmien edustajista oli tyytymättömiä mm. lainvalmistelun kuulemisten ajoitukseen ja esitettyjen näkemysten huomioimiseen valmistelussa. Myös **oikeuskansleri** on edellyttänyt eri ministeriöiden HE-luonnosten lyhyitä lausuntoaikoja koskevassa ratkaisussaan, että oikeusministeriö ryhtyy toimenpiteisiin kuulemisohjeiden kehittämiseksi.¹ **Uusi kuulemisopas vastaa näihin kehitystarpeisiin.**

2. Mikä muuttuisi poikkihallinnollisen työryhmän valmisteleman uuden opasluonnoksen myötä?

Oikeusministeriön asettama poikkihallinnollinen työryhmä valmisti luonnoksen uudeksi kuulemisoppaaksi 29.2.2024 päättyneellä toimikaudellaan. Hankkeen tavoitteena on säädösvalmistelun tietopohjan, vaihtoehtojen kartoituksen ja vaikutusten arvioinnin laadun parantaminen, säädösvalmistelun avoimuuden, osallisuuden

¹ Oikeuskansleri ei täsmentänyt, miten ohjeistusta tulee kehittää. Oikeuskansleri kuitenkin kiinnitti kyseisessä ja muissa ratkaisussaan huomiota erityisesti riittävien lausuntoaikojen varmistamiseen sekä asianmukaisiin perusteisiin ja perusteluiden esittämiseen pääsääntöisestä lausuntoajasta poikkeamiselle. Nämä näkökulmat on otettu huomioon työryhmän opasluonnoksessa. Oikeuskanslerinvirastosta on kerrottu, että oikeuskansleri harkitsee myös osallistumista opasluonnoksesta järjestettävälle lausuntokierrokselle.

Postiosoite Postadress	Käyntiosoite Besöksadress	Puhelin Telefon	Faksi Fax	S-posti, internet E-post, internet
Oikeusministeriö PL 25 FI-00023 Valtioneuvosto Finland	Eteläesplanadi 10 00130 Helsinki Finland	0295 16001 Internat. +358 295 16001	09 160 67730 Internat. +358 9 160 67730	kirjaamo.om@gov.fi www.oikeusministerio.fi www.justitieministeriet.fi

ja valmistelua kohtaan tunnetun luottamuksen parantaminen sekä sääntelyn tehokkaan toimeenpanon edistäminen kuulemista hyödyntäen. Oppaalla pyritään yhdenmukaistamaan kuulemisen toimintatapoja valtioneuvoston piirissä ministeriöiden hyviksi havaittujen käytänteiden suuntaisesti.

Opasluonnoksen keskeisin muutos nykyohjeeseen on kuulemisen periaatteiden sovittaminen lainvalmisteluprosessin eri vaiheiden ja erilaisten hankkeiden tarpeisiin (esim. millaisissa hankkeissa kuuleminen esi- ja perusvalmistelun aikana on yleensä tarpeellista tai tarpeetonta), koska kuulemisen tarve ja hyödyt vaihtelevat hankkeittain ja valmisteluvaiheittain. Toinen merkittävä muutos on lainvalmisteluprosessin eri vaiheissa usein hyödyllisten, kunkin ministeriön harkinnan mukaan käytettävien **hyvien käytäntöjen esittely** käytännönläheisten suositusten ja esimerkkien muodossa. Suositusten ja esimerkkien on tarkoitus toimia apuvälineinä ja ideapankkeina hankkeen kannalta tarpeellisten kuulemisten suunnittelussa ja toteutuksessa, ja ne koskevat mm. kuulemistapoja, hankeviestintää, sähköisten työkalujen hyödyntämistä sekä kuulemispalutteen dokumentointia. Nykyisin käytännöistä ei ole helposti saatavana tietoa. Osa tarkentavista ohjeista perustuu jo olemassa olevaan muuhun ohjeistukseen (ks. myös taulukko alla).

Työryhmän ehdotuksella mm. edistetään ja helpotetaan kuulemista lainvalmisteluhankkeiden **esi- ja perusvalmistelun** aikana, millä usein voidaan parantaa valmistelun laatua ilman lisäresursseja. Uutta tarkentavaa sisältöä ovat myös ohjeet siitä, missä tilanteissa **pääsääntöä lyhyemmät lausuntoajat** voivat olla mahdollisia ja miten näissä tilanteissa voi helpottaa lausunnon antamista. Poikkeamismahdollisuuden ohjeistuksessa on otettu huomioon mm. lainvalmistelu- ja hankeviestintäkäytäntöjen kehitys. Uusi ohjeistus helpottaa lausunkierroksen keston määrittelyä kuhunkin hankkeeseen liittyviä tarpeita vastaavasti. Uusia osioita ovat myös mm. ohjeet ministeriöiden asiantuntijoille **eduskunnan asiantuntijakuulemisiin** sekä ohjeet kuulemisesta **EU-ennakkovaikuttamisessa sekä EU-säädösten ja valtiosopimusten valmistelussa**.

Opasluonnoksessa eritellään kahdentasoisia ohjeita: periaatteita, joita noudatetaan lähtökohtaisesti sellaiseenaan, sekä vapaaehtoisesti sovellettavia suosituksia, joilla voidaan usein parantaa säädösvalmistelun laatua tehokkaasti ja tuloksellisesti. Periaatteista poikkeaminen on sallittua vain perustellusta syystä. Suositusten noudattamisen vapaaehtoisuutta ilmentää se, että niiden sivuuttamista ei tarvitse perustella, vaan kyse on kunkin ministeriön tapauskohtaisesta harkinnasta. Nykyisessä kuulemisoppaassa ei ole vastaavaa jaottelua, vaan ohjeet on kirjoitettu yleisesti normittavana proosana, minkä lisäksi pääsääntöisestä lausuntoajasta poikkeamiselle on asetettu perustelu- ja dokumentointivelvollisuus (ks. myös taulukko alla). Uuden kirjoitustavan tarkoituksena on ottaa paremmin huomioon hankkeiden erilaisuus sekä selventää sitä, miltä osin ohjeistus on velvoittavaa ja miltä osin on kysymys suosituksista. Muistion lopussa oleva **taulukko** kokoaa opasluonnoksen periaatteet ja niitä vastaavat nykyiset ohjeet kuulemisoppaassa ja muussa soveltuvassa ohjeistuksessa.

3. Ehdotus työryhmän uudeksi toimeksiannoksi ja päätös uuden oppaan käyttöön otosta

Työryhmän opasluonnos perustuu voimassa olevaan valtioneuvoston periaatepäätökseen ja ministeriöiden hyviin käytäntöihin. Ohjeistetun lausuntoajan kaavamainen lyhentäminen ei saanut valmistelussa kannatusta lainvalmistelun laatuun, osallistumisoikeuksiin, valmistelua kohtaan tunnettuun luottamukseen ja poliittisiin riskeihin liittyvien näkökulmien vuoksi. Selvitysten mukaan keskimääräiset lausuntoajat ovat viime aikoina lyhentyneet vajaaseen 5 viikkoon ja alittavat siten nykyohjeistuksen pääsäännön. Työryhmässä mm. esitettiin useammalta taholta, että ohjeistetun lausuntoajan lyhentäminen saattaisi vastaavasti johtaa lyhyempään pääsääntöä lyhyempiin lausuntoaikoihin. Työryhmä arvioi, että lyhyt lausuntoaika lisää uuden sääntelyn laatuun, päätöksentekoon ja täytäntöönpanoon liittyviä riskejä ja voi heikentää tasapuolisia osallistumismahdollisuuksia. Oikeuskansleri on myös yksittäistapauksissa pitänyt esimerkiksi 4 viikon lausuntoaikaa perustuslain kannalta ongelmallisena. Virkavalmistelua koskevien lainvalmisteluohjeiden tulee olla perustuslain mukaisia ja turvata siinä säädettyjä oikeuksia. Mm. näistä syistä **opasluonnoksessa on säilytetty nykyinen lausuntoaika.**

Samalla opasluonnoksessa on kuitenkin aiempaa selvemmin ja kattavammin ohjeistettu tilanteet, joissa nykyistä pääsääntöä lyhyempi lausuntoaika voi olla mahdollinen. Tämä selventää, helpottaa ja yhdenmuikaistaa poikkeusmahdollisuuden käyttöä. Lisäksi avataan muita täydentäviä keinoja osallistumisoikeuksien toteutumiseen lyhyemmällä lausuntokierroksella (esim. ennakoilmoitus tulevasta lausuntokierroksesta).

Toisaalta on esitetty, että **teknologisen kehityksen ja tehostuneiden viestintämahdollisuuksien** vuoksi lausunnon antamiseen varautuminen ja lausunnon laatiminen eivät nykyään vaadi yhtä pitkää aikaa kuin aiemmin. Samaten **esi- tai perusvalmistelun aikana järjestetyt kuulemiset ja hankeviestintä** voivat helpottaa lausunnon antamista HE-luonnoksesta. Työryhmä ei ole vielä arvioinut kattavasti näiden toimintaympäristön muutosten merkitystä vähimmäislausuntoajan määrittelyssä.

Käytännössä nykyisen ohjeistetun lausuntoajan noudattaminen voi olla erityisen haasteellista **vaalikauden ensimmäisenä syksynä** hallitusohjelmassa annettavaksi sovittavien lakiesitysten kohdalla, koska budjettilakiesitykset on annettava aikaisin lokakuussa ja esimerkiksi esitysten kääntämis- ja laintarkastuspalveluihin normaaliaikatauluilla on varattava usein 1–2 kuukautta aikaa ennen esityksen antamista. Tätä painetta voitaisiin pyrkiä helpottamaan esimerkiksi varaamalla vaalivuoden kesällä ja syksyllä lisäresursseja kääntämiseen.

Pääsääntöistä lausuntoaika koskevan ohjeistuksen ja sitä koskevien poikkeamisperusteiden lisäarvioimiseksi ehdotetaan, että **oikeusministeriö asettaa työryhmän uudelleen ja täydentää sen aiemman toimeksiannon mukaisia tehtäviä** seuraavasti:

Työryhmä arvioi, millä edellytyksillä teknologinen kehitys ja tehostuneet viestintämahdollisuudet, muut toimintaympäristön muutokset ja lainvalmisteluprosessin kehittämisen mahdollistaisivat nykyisen valtioneuvoston periaatepäätöksen ja kuulemisoppaan mukaisen säädösehdotuksista järjestettävän lausuntomenettelyn lausuntoajan lyhentämisen ottaen huomioon myös lainvalmisteluhankkeiden luonteiden ja erityispiirteiden (kuten vaalivuoden) erot.

Kirjallisen arvionsa perusteella työryhmä tekee tarvittavat muutokset luonnokseen uudeksi kuulemisoppaaksi sekä ehdotukset tarvittaviksi muiksi toimiksi, kuten mahdolliseksi valtioneuvoston periaatepäätöksen muutokseksi tai kumoamiseksi sekä kuulemista tukevien valtioneuvoston sähköisten työvälineiden kehittämiseksi.

Työryhmä jatkaisi aiemmalla kokoonpanolla ja sen toimikausi päättyisi 14.6.2024. Opasluonnoksesta järjestetään lausuntokierros ennen sen viimeistelyä ja hyväksymistä.

Työryhmän alkuperäinen toimeksianto oli muotoiltu niin, että uuden oppaan käyttöönotosta päättäisi kansliapäällikkökokous, koska:

- VNp ei sovellu lainvalmistelun käytännön tarpeisiin riittävän yksityiskohtaiseen ohjeistuksen antamiseen eikä VNp ole jatkuvuuden kannalta toimivin keino ohjeistaa lainvalmistelua yli vaalikausien;
- kansliapäälliköt vastaavat lainvalmistelun laadusta ministeriössään (VNOS 45 §); ja
- näin on hyväksytty muukin keskeinen lainvalmistelun ohjeistus viime vuosina.

Jos ohjeistettua lausuntoaika kuitenkin lyhennetään, se edellyttää valtioneuvoston yleisistunnon päätöstä. Pelkästään kansliapäällikkökokous ei voi päättää nykyistä VNp:tä lyhyemmästä lausuntoajasta.

Taulukko: Työryhmän opasluonnoksen periaatteet ja niitä vastaavat nykyiset ohjeet	
Kuuleminen esivalmistelussa	
<i>Työryhmän ehdotus:</i>	<i>Nykyinen kuulemisopas:</i>
- Mahdollisen esivalmistelun aloittaminen julkaistaan Hankeikkunassa.	- Esivalmistelua tehtäessä voidaan, ja usein on kannattavaakin, kuulla sidosryhmiä. Sen aikana

<ul style="list-style-type: none"> - Mahdollisessa esivalmistelussa kuullaan keskeisiä sidosryhmiä ja tarvittaessa myös yleisöä, jos hankkeella voi olla merkittäviä vaikutuksia eikä kyse ole sellaisen EU-säädöksen täytäntöönpanosta, jossa on vähän kansallista liikkumavaraa. - Jos esivalmistelusta laaditaan arviomuistio tai muu loppuraportti, siitä järjestetään kirjallinen kuuleminen Lausuntopalvelussa. - Esivalmistelun mahdollista loppuraporttia koskevasta kuulemispalautteesta julkaistaan yhteenveto Hankeikkunassa. 	<p>tulee tunnistaa asian kannalta keskeiset viranomaiset, asiantuntijat ja muut sidosryhmät.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Esivalmistelun tuloksista, kuten arviomuistiosta, tulee kuulla sidosryhmiä. <p><i>Hankeikkuna-ohjeet</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ministeriöiden tulee tallentaa Hankeikkunaan julkiset tiedot ja julkiset asiakirjat mahdollisimman kattavasti kaikista valtioneuvoston ja sen ministeriöiden asettamista, sekä ilman asettamista tai virkamiestyönä toteutetuista hankkeista (ml. säädösvalmisteluhankkeet). Asiat avataan VAHV:stä Hankeikkunaan mieluiten jo suunnitteluvaiheessa, mutta viimeistään kuitenkin siinä vaiheessa, kun hanke on asetettu tai muulla tavoin käynnistetty. <p><i>Lainvalmistelun prosessiopas</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Valmistelija/valmistelutiimi tunnistaa [esivalmistelussa] asiaan liittyvät viranomaiset, asiantuntijat ja muut sidosryhmät, hankkii niiltä tietoja ja selvittää niiden näkemyksiä uuden sääntelyn tarpeellisuudesta. [...] Lopputulokset: Muistio sidosryhmien palautteesta [...].
<p>Kuuleminen perusvalmistelussa</p>	
<p><i>Työryhmän ehdotus:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Säädösvalmisteluhankkeen toimeksiannosta päättäessä suunnitellaan, miten sidosryhmiä osallistetaan valmistelun aikana. Keskeisiä näkökulmia suunnittelussa ovat hankkeen sidosryhmien ja kuulemistarpeiden tunnistaminen sekä kuulemisten aikataulut ja menetelmät. - Perusvalmistelun aikana kuullaan riittävän laajasti sidosryhmiä ja tarvittaessa myös yleisöä. - Perusvalmistelussa suunnitellaan säädösehdotusta koskeva lausuntomenettely. 	<p><i>Nykyinen kuulemisopas:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Säädöshankkeessa suunnitellaan sidosryhmiin ja kansalaisiin kohdistuva viestintä ja kuuleminen valmistelun aikana. Suunnittelussa määritellään hankkeen sidosryhmät sekä se, miten niitä, kansalaisia ja muita kuin etukäteen tiedossa olevia sidosryhmiä kuullaan. - Mikäli [perus]valmistelu toteutetaan valmisteluviikossa, on tärkeää toimia yhdessä asian kannalta keskeisimpien sidosryhmien kanssa. Myös muita asian liittyviä sidosryhmiä tulee kuulla prosessin edetessä siten, että heillä on aito mahdollisuus vaikuttaa asian valmisteluun. Virkatyönä valmisteltävien esitysten osalta sidosryhmien kuuleminen on erityisen merkittävää. <p><i>Lainvalmistelun prosessiopas:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Tietopohjasta [...], ratkaisuvaihtoehtoista ja niiden vaikutusten arvioinnista [...] sekä säädösluonnoksista sekä niiden täytäntöönpanosta ja vaikutusten seurannasta kuullaan sidosryhmiä.
<p>Lausuntomenettely</p>	
<p><i>Työryhmän ehdotus</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Lausuntomenettely järjestetään Lausuntopalvelussa ja julkaistaan myös Hankeikkunassa. Lausuntomenettely voidaan järjestää muulla tavalla vain perustellusta syystä, joka mainitaan lausuntopyynnössä sekä hallituksen esityksessä taikka asetuksen tai määräyksen perustelumuistiossa. - Lausuntomenettelyssä lausuntojen antamiseen on varattava aikaa ainakin 6 viikkoa lausuntopyynnön toimittamisesta ja julkaisemisesta. Jos kyse on laajasta hankkeesta tai lausuntojen antaminen ajoittuu yleiseen lomakauteen, määräajan on oltava ainakin 8 viikkoa. Lausuntoaika voi olla lyhyempi vain perustellusta syystä, joka mainitaan 	<p><i>Nykyinen kuulemisopas:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Lausuntopalvelu.fi on lausuntomenettelyn sähköinen asiointikanava, joka tulee ministeriöissä käyttöön kaikissa lausuntopyynnöissä viimeistään siinä vaiheessa, kun ministeriöt ovat siirtyneet valtioneuvoston yhteiseen asianhallintajärjestelmään. Lausuntopalvelu.fi:tä suositellaan käytettäväksi keskeisissä lainsäädäntöhankkeissa jo aikaisemminkin. - Säädösehdotuksista pyydettyjen kirjallisten lausuntojen antamiseen varataan aikaa vähintään kuusi viikkoa ja laajoissa hankkeissa vähintään kahdeksan viikkoa. Lausuntoaikaa on aiheutta pi-

<p>lausuntopyynnössä sekä hallituksen esityksessä taikka asetuksen tai määräyksen esittelymuistiossa.</p> <p><i>[Uuden opasluonnoksen mukaan lyhyempi lausuntoaika voi olla mahdollinen, jos 1) hanke on vaikutuksiltaan suppea tai helposti omaksuttava (esim. perusvalmistelussa jo kuultu sidosryhmiä ja julkaistu hankeasiakirjoja), 2) täytäntöönpanovassa EU-säädöksessä on minimitasolla vähän kansallista liikkumavaraa, 3) kyseessä on välttämätön oikeudellinen tai taloudellinen syy, 4) kyseessä on yllättävä yhteiskunnallinen kriisi, joka edellyttää nopeaa reagointia sääntelyllä esimerkiksi kansallisen turvallisuuden suojaamiseksi.]</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Lausuntomenettelyssä saaduista lausunnoista laaditaan yhteenveto, joka julkaistaan Hankeikkunassa. Lausuntoyhteenvedon laatimisesta tai julkaisemisesta voi poiketa vain perustellusta syystä, joka mainitaan hallituksen esityksessä taikka asetuksen tai määräyksen esittelymuistiossa. 	<p>dentää, jos se muuten ajoittuisi yleiseen lomakautteen. Lausuntoaika voi vain perustellusta syystä olla edellä mainittua lyhyempi <i>[ohjeessa ei ole muuta ohjeistusta mahdollisista poikkeusperusteista]</i>. Tällöin lausuntoaika perustellaan lausuntopyynnössä sekä hallituksen esityksessä taikka asetuksen tai määräyksen esittelymuistiossa.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Lausuntomenettelyn päätteeksi lausunnoissa esitetyt kannat kootaan yhteen lausuntotiivistelmään ja muodostetaan näkemys siitä, millaisiin muutoksiin niiden perusteella ryhdytään. Lausuntotiivistelmät julkaistaan.
Hallituksen esityksen asiantuntijakuulemiset eduskunnan valiokunnissa	
<p><i>Työryhmän ehdotus</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Valiokunnan asiantuntijakuulemisessa annettavassa esittelevän ministeriön vastineessa arvioidaan kaikki valiokunnan sama olennainen asiantuntijapalaute. Vastineessa vastataan myös valiokunnan mahdollisesti esittämiin kysymyksiin ja tarkentamistarpeisiin. Vastineessa mahdollisesti esitettävistä muutoksista hallituksen esityksen säännösehdoiksiin keskustellaan tarvittaessa valiokuntaneuvoksen kanssa. 	<p><i>Lainvalmistelun prosessiopas:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Esittelijä/valmistelutiimi laatii valiokunnan pyynnöstä luonnoksen vastineeksi, joka sisältää ministeriön kannanotot valiokunnan asiantuntijakuulemisissa esitettyihin lausuntoihin.
Kuuleminen seurannassa ja jälkiarvioinnissa	
<p><i>Työryhmän ehdotus</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>[Ei periaatteita – vain suosituksia ja esimerkkejä]</i> 	<p><i>Kuulemisopas</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Lakien täytäntöönpanon seurannassa voidaan hyödyntää sidosryhmien kuulemista, kuten kyselyitä tai kuulemistilaisuuksia. <p><i>Seurannan ja jälkiarvioinnin periaatteet</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Seurannassa ja jälkiarvioinnissa hyödynnetään [...] sidosryhmien kuulemista.
Kuuleminen EU-ennakkovaikuttamisessa ja EU-säädösten ja valtiosopimusten valmistelussa	
<p><i>Työryhmän ehdotus</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>[Ei periaatteita – vain suosituksia ja esimerkkejä]</i> 	<p><i>Kuulemisopas</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>[Koko kuulemis]ohjetta käytetään soveltuvin osin kansainvälisten sopimusten sekä EU-säädöksiä koskevien Suomen kantojen valmistelussa.</i> <p><i>[VN:n EU-ennakkovaikuttamista ja EU-valmistelujaostoja koskevat ohjeet, jotka käsittelevät muiden asioiden ohella kuulemista, on uusittu VNK:n johdolla 12/23 ja 3/24.]</i></p>